

Szófajok a grammatikában*

1. A különböző nyelvek leíró és történeti grammatikái, nyelvleírásai elég változatos felépítésűek.** Egy-egy nyelvi rendszer egy adott időben – a kutató szemléletétől függetlenül – természetesen egyféle, a vizsgált nyelv anyaga is egyformán van adva mindnyájunk számára. Mégis sokféle képet rajzolhatunk vizsgálatunk tárgyáról. Ennek háttérében elsősorban a többféle nézőpont, szemlélet lehetősége, létezése (és persze létjogosultsága) áll. Ezzel a gondolattal kapcsolatban Ágoston Mihályt idézem, az ő felfogásához csatlakozva: „Az ismert rendszerelemek [...] nem egyszer nemcsak egy közös vonásukban foghatók föl, hanem egyidejűleg kettőnél is több síkban szerepeltethetők: több irányban kapcsolódnak más elemekhez szerves (számunkra esetleg csak sejtett mértékben szerves) rendszertömbbé. Ilyenkor a nézőponttól függően *ugyanazon jelenségről* többféle ábrázolásban is mondhatunk *igazat*; részigazságot. [...] A megfigyelés nézőpontja [...] [tehát] lehet különböző, mert egyetlen nézőpontba rendszerint nem tudjuk belefogni a nyelvi rendszer-elemeket” (Ágoston 1993: 17).

Valamely nyelv grammatikai leírása (a grammatikán itt a teljes nyelvrendszerleírást értem), a leírás szerkezete, a szerkezeti vázként használt „modulok”, komponensek megválasztása, a leírás módszere sok mindentől függ. Csak vázlatosan: függ például az adott nyelv típusától (flektáló és agglutináló nyelveknek gazdag a morfológiája, izolálóknak szinte csak szintaxisa van), a tudománytörténeti korszaktól, amelyben zajlik a kutatás, a korszakban divatos és nem divatos, de szükségszerűen létező egyéb nyelvészeti felfogásoktól, az adott nyelvészeti irányzat, iskola, trend által képviselt grammatikaelmélettől, és sok konkrét kérdésben elfoglalt állásponttól. Ilyen például: hogyan fogják fel a grammatikát, mit sorolnak a morfológia körébe, mit a szintaxiséba, egyáltalán elválasztják-e a két szférát, hogyan értelmezik a nyelvi egységeket, a morféma, a szó, a szintagma, a mondat fogalmát, mindezek fajtáit, szerepüket a nyelvi rendszer felépítésében, illetve a nyelv működésében, melyik a dominánsan vizsgált nyelv vagy nyelvtípus stb.

Mostani vázlatos áttekintésemnek a témája, illetve célja az, hogy képet kapjak (és adjak) arról, milyen szerepet játszik, hol helyezkedik el a szó és a szófaj a különböző nyelvek régebbi és újabb leíró és történeti grammatikaiban. Ami persze mindig azt igyekszik tükrözni, hogy mi a szavak

* Az alábbi szöveg előadásként hangzott el a Magyar Nyelvészek VII. Nemzetközi Kongresszusán, 2004. augusztus 29-én.

** Köszönöm Ágoston Mihálynak, hogy előadásom gondos elolvasásával és „megglossázásával” segített írásom jobbá tételében.

osztályainak a szerepe a mondat-, illetve szövegalkotásban. Azt is megvizsgálom, hogy mi a háttér annak, ha a szófaji kérdést a morfológián belül tárgyalják, ha a szintaxis egyik fejezeteként írják le a grammatikában, ha nincs szófajtani, illetve szófajttörténeti fejezet a nyelvtanban, hanem „szét-szórva”, több helyen bukkannak fel szófaji kérdések, s végül: milyen előnyei lehetnek a szófajtan/szófajttörténet együttes, egységes tárgyalásának, annak, ha önálló fejezetként jelenik meg a nyelv-tanban.

2. A korai időkben, a klasszikus grammatikai felfogásban a **szót** tekintették az alapvető grammatikai egységnek, ezért a kutatás elsősorban a szóra irányult. Így – a **hangtan** mellett – a **szótan** lett a másik nagy fejezet, a harmadik pedig a **mondattan**, amely a szavak meghatározott szabályok szerinti összeszerkesztését (mint folyamatot és annak eredményét) írta le. A mondattan (vagy szintaxis) pedig – a 19. század második felében – a beszédrészek, azaz a szófajok szintaxisaként jelent meg (Szerebrennyikov 1986: 141–2, 142), illetve szintaxison a mondattal és a mondatrészekkel foglalkozó tudományt értették. – A szó és a mondat, illetve a szótan és a mondattan kettőse Lotz Jánosnál is fontos szerepet kapott: „A tulajdonképpeni nyelvleírás (grammatika) két részből áll: az egyik a szót tárgyalja, a másik a mondatot, a fogalomnak és az ítéletnek megfelelően” – írja magyar nyelvtanával kapcsolatban a „Szonettkoszorú...”-ban (1976: 114). A szó és a mondat kettős pillérén nyugszik újabban a Duden-grammatika is (1998), persze mindkét nagy fejezet érdekes és tanulságos belső tagolással.

Sokan bírálták (többek között Ries; idézi Szerebrennyikov 1986: 49–50, 122, 143) a beszéd-részek szintaxisát, a szó és a mondat, a szótan és a mondattan egyenes oppozícióját, hiszen így a szintaxison kívül rekedt volna minden jelenség, amely a mondatot mint kerek egészet jellemzi (mint: modalitás, prozódia, szórend stb.). – (A szintaxis újabb értelmezéseibe, felfogásába nem megyek bele.)

Addig tehát, míg a szót tekintették az alapvető grammatikai egységnek, a szótani, ezen belül a szófajtani kutatások is központi szerepet kaptak. Főleg arra irányult a figyelem, hogy az egyes szófajok milyen mondatrészek szerepét tölthetik be, illetőleg milyen szintagmák felépítésében vehetnek részt. És persze arra, hogy milyen toldalékok kapcsolódhatnak hozzájuk. A súlypont így a szóalakra helyeződött át. A szóalak pedig morféimákból áll.

A tudománytörténeti fejlődés során egyre több kutató már nem a szót, hanem a **morfémát**, a legkisebb, a minimális jelentéshordozó elemet tekinti a grammatika alapvető egységének. Ezzel a nyelvtanokba belép a morfológia, amely a szót felépítő jelentéshordozó egységek összekapcsolódását, a szó grammatikai felépítését tanulmányozza, illetve a grammatikai egységek alakja és jelentése közötti kölcsönös viszonyt vizsgálja (Szerebrennyikov 1986: 90–8); egyéb megfogalmazásokra nem térek ki. A „tradicionális grammatikában” Bußmann szerint (2002: 450–1) a morfológiába általában beleértik a szófajtant, a szófajok klasszifikációjának kérdését is. Más megfogalmazásban (a sok közül például): a morfológia a szintagmában szereplő szóalakok létrehozásának leírása és ezek szabályainak föltárása, illetve a szóalakok funkcióinak vizsgálata (Glück 1993: 403–4).

Azok között a kutatók között, akik a morfológiát tekintik a grammatika alapvető egységének, többen vannak, akik nem kívánnak elvi jelentőségű különbséget tenni a morféimák olyan összekapcsolása között, mely szavakat hoz létre, illetve a morféimák olyan kombinációi között, amelyek összetettebb egységeket, szókapcsolatokat és mondatokat eredményeznek. Míg a klasszikus nyelvészeti modellben a morféma a szót felépítő egység, addig a klasszikus deskriptív modellben a morféma nem a szó részeként szerepel, hanem mint a megnyilatkozás összetevője. Így ebben a modellben kevésbé van szükség a szóval való operálásra, így a szó és szófaj problémája háttérbe szorul (Szerebrennyikov 1986: 90, 127). – A szó fogalmát a francia funkcionalisták is meglehetősen mostohán kezelték (Máté 1998: 155). Martinet például abból indult ki, hogy nincs a szónak minden nyelvre érvényes meghatározása, és ez akadályozza a szójelentés komplex vizsgálatát; ezért tartja célszerűbbnek az autonóm monéma alapegységként történő használatát a nyelvleírás gyakorlatában (Máté 1998: 155).

3. Azzal, hogy a figyelem a morféma irányult, a grammatikák korábbi hangtan–szótan–mondattan szerkezetének fölébe kerekedett a **hangtan – morfológia – szintaxis** (ez gyakran kiegészül a lexikológiával, illetve a lexikonnal, esetenként a szövegtannal, szemantikával, pragmatikával; – hogy aztán az újabb időkben kiderüljön, hogy ezek a részterületek nem választhatók el egymástól, nem lehet őket külön tárgyalni, mivel együtt képezik le a nyelven kívüli valóságot (Bańcerowski 1999: 78).

Mindazonáltal leggyakrabban a fonológiát, a morfológiát, a szintaxist és a lexikont tekintik a kutatók, illetőleg a nyelvtenak a grammatika önálló komponenseinek (pl. Kiefer 1993: 173, 176; Lehmann 1993).

Az nyilvánvaló, hogy minden grammatikai összetevő csak úgy érthető, ha a többinek a tartalmát, tematikáját is ismerjük. – Hiszen a nyelvben is minden mindennel összefügg. Ehhez Karcevskijt idézem: „Egy nyelvben minden annyira összetartozik, hogy a látszólag legszerűnyebb kérdést sem lehet feltenni anélkül, hogy az ne vetné fel a nyelvi rendszer problémáját a maga egészében” (idézi: Antal 1981: 163–7).

Így: egy-egy szófaj is csak úgy értelmezhető, ha azt is tudjuk, mit sorol a nyelvten a többibe, hogy a többi szófajt hogyan fogjuk föl. Mindezt nyelvtenonként kellene végigelemezni, amire nincs lehetőség. De bizonyos általános megállapításokat tehetünk.

A nyelveírás részlegeinek (komponenseinek) fentebb jelzett kavalkádjában a szófaji problematikának, a szófajtannak hányatott sorsa volt, illetve van.

3.1. A grammatikák a szófajokat leggyakrabban a morfológia című fejezeten belül tárgyalják, mégpedig úgy, hogy a morfológia a szófajok szerint épül fel. Ha a nyelvtípus ezt szükségessé teszi, először általában a toldalékolható szófajok morfológiájáról van szó, aztán a nem toldalékolhatókat jellemzik. Vagyis a nem toldalékolhatóság is beleférhet a morfológiába. – De az ilyen felépítésű grammatikákban is, a szintaxisban is előjönnek, visszaköszönnék bizonyos szófaji kérdések, hiszen a mondatrészeket, szintagmákat alkotó szavak szófaja, grammatikai jelentése, rendje határozza meg mondatbeli viselkedésüket. Vagy: ha a mondat modalitásáról, szórendjéről, a határozottság kategóriájáról és sok egyéb szintaktikai kérdésről van szó, nem hiányozhatnak azok a szavak/szófajok, amelyek ezek kialakításában részt vesznek.

A szófajok lehetséges (és a grammatikákban megvalósult) tárgyalási helyeinek áttekintése előtt röviden nézzük meg, hogy a **szónak milyen tulajdonsága a szófaj, hogy milyen természetű jelenség a szófajiság,** hiszen lényegében ebben rejlik annak magyarázata, hogy olyan sokféle tárgyalási helye és módja van, hogy olyan nehezen találja helyét a nyelvi leírásban. – Erről a bonyolult problémáról csak néhány mondatban s szükségképpen leegyszerűsítve van idő szólni.

A szófaj grammatikai kategória, a szó grammatikai minősítettsége (Szilágyi N. 1987: 176). A megismerés, az elemzés során a mondatokban megvalósuló, adott szintaktikai szerepben álló szóelőfordulásokból vonjuk el az absztrakt lexémát, amely szótári szóként, a langue egységeként lép be a lexikonba. – Egy lexéma azonban általában többértékű, többjelentésű lehet. Minden szójelentésnek (a denotatív vagy dologi vagy tárgyi jelentés mellett) van nyelvtani, azaz grammatikai jelentés-összetevője is. Ezt szoktuk szófajnak, szófaji jelentésnek, szófaji értéknek nevezni. Lehet, hogy egy lexéma összes tárgyi jelentéséhez azonos grammatikai jelentés kötődik, azaz a lexéma egy-szófajú (pl. *föld*), de az is lehetséges, hogy a lexéma egyik jelentéséhez az egyik, másik jelentéséhez egy másik grammatikai jelentés, azaz szófaj kötődik. Ilyenkor többszófajú a szó (pl. *reggel*: határozószó és főnév). (Itt a polisziémia, illetve a homonímia, valamint a többszófajúság elméleti és gyakorlati kérdései merülnek fel.) – Szófaja tehát a lexémának van, pontosabban: a lexéma egyes jelentéseinek van szófaja (Ágoston 1993: 300; bizonyos szempontból másként Berrár 1982: 7–32). Ilyenkor lexikai jelentésről és lexikai szófajúságról beszélünk. – A szó és a szófaj szintaktikai problémái pedig akkor merülnek föl, amikor egy adott szófajú szó belép a mondatba, illetőleg a szövegbe: a szó ugyanis csak grammatikai minősítettségének megfelelő szerepet tölthet be a mondatban (az alkalmi szófajváltás külön kérdés). Szófaja tehát meghatározza (illetve szófajai meghatározzák)

a mondatban elfoglalt lehetséges pozíciókat (ebbe a kérdéskörbe beleértve a toldalékolási lehetőségeket is). A szó a mondatban valamelyik szófaji értékében, aktuális szófajban jelenik meg. Ez pedig az aktuális mondat tartalmának és szerkezeti felépítésének függvénye. Több kutató a mondatban megjelenő szónak grammatikai szófajt tulajdonít, amit párhuzamba hoznak a mondatrészi szereppel (Lengyel 1996: 196), de sem ennek, sem a szófaji csoportosítás problémáinak fejtegetésébe már nem bocsátkozom.

Nézzünk meg most már közelebbről néhány grammatikát (részben nyelvtípusok, részben tárgyalási szerkezet szerinti rendben)!

Az **agglutináló és a flektáló nyelvek** leírásában a morfológia és a szófajok kérdése nem hiányozhat. Legtöbbször tehát a morfológiai fejezetbe épülnek be a szófaji kérdések. Úgy tehát, hogy a „morfológia” fő fejezetcím alatt az egyes szófajok az alfejezetek, és ezeken belül találhatók a ragozások és egyéb morfológiai eljárások. Így van ez általában a **finnugor**, illetve az **uráli** nyelvek leírásaiban, például a „chrestomathiákban” (pl. Hajdú 1968; Rédei 1978; Honti 1984; Lakó 1986; Bereczki 1990; Csúcs 1990; Keresztes 1990; Wagner-Nagy 2002; stb.; így van még pl. Szerebrennyikov könyvében *A permi nyelvek történeti monográfiájáról* 1963-ból, Rombangyejeva vogul 1973, Tyerescsenko nganaszán nyelvtanában 1979). Hasonlóan épülnek fel (tehát: fonetika, morfológia, szintaxis, lexika) azoknak a finnugor és szamojéd nyelveknek a leírásai is, amelyek 1966-ban *A Szovjetunió nyelvei* (3. kötet, főszerk. Vinogradov 1966) című, valamint *A világ nyelvei. Urali nyelvek* (főszerk. Jarceva 1993) című kötetben jelentek meg. (Például Tyepljasina udmurt grammatikája, vagy Majtyinszkaja magyar nyelvleírásai az orosz grammatikai hagyományhoz és gyakorlathoz igazodva nemcsak az egyes szófajok paradigmáit, toldalékolási sajátosságait írják le, hanem az egyes szófajokra jellemző, a szófajban megnyilvánuló grammatikai kategóriákat, illetve azok kifejezőeszközeit is felsorolják: a főnévnél például: szám, eset, a birtokos személyére utalás, az igénél például: idő, mód, személy stb.) Ez a szerkezet jellemzi lényegében az uráli nyelvek újabb és legújabb leírásait is (pl. a Sinor [1988] és az Abondolo [1997] szerkesztette kötetben.) – Hasonló Bereczki Gábor két új könyvének szerkezete is: a *Bevezetés a balti-finn nyelvészetbe* [2000] és *A cseremis nyelv történeti alakzata* [2002]: az alaktan szófajok szerint tagolódik, azokon belül található a toldalékolás leírása. Ugyanakkor figyelemre méltó, és az újabb törekvésekkel összhangban van Bereczki Gábornak az a megjegyzése, miszerint: „Az alaktan tárgyalásakor elvi szempontból talán helyesebb lenne külön tárgyalni az egyes elemek eredetét és funkcióját, tehát elválasztani a morfológiát a morfoszintaxistól. Ennek gyakorlati megvalósítása azonban igen bonyolult, s sokkal áttekinthetőbb a mű, ha a két szempontot egyesítjük. Így sok ismétlés is elkerülhető” (2002: 16). Az „egyesítésnek” tehát csak gyakorlati oka volt. (Egyes nyelvtanok felvesznek morfoszintaktikai fejezetet is, például a Fogarasi-féle olasz nyelvtan [1984]: fonetika, lexikológia, morfoszintaxis, szintaxis; a szófajok a morfoszintaxisban vannak.)

Amikor azt mondjuk, hogy az uráli nyelvek grammatikáiban a szófaji problematika kifejtése a morfológiában található, rögtön hozzá kell tennünk, hogy bizonyos szófajtani kérdéseket a szintaxis sem nélkülözhet, hiszen a szavak/lexémák szófaja által meghatározott grammatikai jelentés teszi alkalmassá a szót ilyen vagy olyan mondatbeli szerepre. A szavak, szófajok mint lexikai-grammatikai kategóriák lesznek képesek a mondatban ilyen vagy olyan szintaktikai pozíciót betölteni, szintaktikai viszonyt kifejezni.

Sok hasonló szerkezetű grammatikát sorolhatnánk fel a **germán**, az **újlatin**, a **szláv** nyelvek köréből. – Germanisztikai bevezetésében Hutterer Miklós (1970) is a „nyelvtani rendszer”-nek nevezett morfológiában tárgyalja szófajok szerint a ragozásokat. *A germán nyelvek* című könyvében pedig (1986) az egyes történeti korszakokon belül tárgyalja együtt a morfológiai és szófaji kérdéseket, hiszen csak így tudja bemutatni a germán nyelveknek a szintetikus típustól analitikus típusúvá való alakulását (Hutterer 1986: 55, 361–84). Tamás Lajos is – *Bevezetés az összehasonlító neolatin nyelvudományba* című könyvében (1978) – az alaktan fejezetben beszél a szófajokról, de mondatnyi megjegyzésekkel kiegészítve. Herman József (2003) – az újlatin nyelvek kialakulá-

sáról írva – a *Ragozás* című fejezetben beszél a ragozható szófajokról (45–66), a *Szókinsz* címűben pedig a „változatlan alakú” szavakról, szófajokról (77–8).

Ilyen szerkezetű a Tegyei–Vekerdy-féle latin nyelvtörténet (1968), a Mayvald–Vayer–Mészáros által írt *Görög nyelvtan* (1987¹²). A hagyományos hangtan – szótan, illetőleg alaktan – mondattan hármasságból az alaktanban ismerteti a szófajokat. Az 1995-ös Sihler-féle görög–latin összehasonlító nyelvtan differenciáltabb szerkezetű, de a minket most érdeklő kérdésben hasonlóan jár el: szófajok és ragozások együtt szerepelnek benne.

Érdemes lenne közelebbről megnéznünk a lényegében hasonló felépítésű spanyol leíró (*Esbozo de una Nueva Gramática de la Lengua Española* 1989¹², Quilis–Esgueva–Gutiérrez–Ruiz–Va 1993⁵) és történeti grammatikát (Penny 1991): a szófajok szempontjából a morfológia és a szintaxis kapcsolatának a kezelése tanulságos. Morfoszintaktikai (morfológiai és szintaktikai) és lexikai-szemantikai nyelvi szintet is felvesz. A szó (és persze a morféma) a morfológiának az alapegysége (de a lexikológiáé is), tárgyalási helye azonban attól függ, hogy a grammatikáról hogyan foglal állást az alak és funkció kérdésében. Ha valamilyen szófajú szót/szóalakot a kettő egységében vizsgálunk, akkor a szó/szófaj morfológiai és szintaktikai kérdés is egyszerismind. A fent említett 1993⁵-as nyelvtan mintaszerű táblázatban mutatja be az egyes szófajok morfoszintaktikai sajátosságait, azt, hogy az egyes szófajokat mi jellemzi alak, mondatbeli funkció, jelentés, valamint a szintagmaalkotásra való képesség szempontjából (alakon a toldalékolhatóságot érti, azt, hogy milyen grammatikai kategóriákat [személy, szám stb.] képes kifejezni, valamint azt, hogy milyen segédszókkal kapcsolódhat össze, funkción pedig a mondatrésztérteket). – (A grammatikának morfológiára és szintaxisra való felosztása ellen már Saussure és Hjelmslev is szót emelt [Saussure 1967: 170]. Főleg akkor válik szükségtelemmé a grammatikának morfológiára és szintaxisra való tagolása, ha a szó helyett a morfémát tekintik a grammatika alapvető egységének [ezen belül: lexikai morféma, grammatikai morféma], és a morfémát is úgy, hogy azt nem a szó részeként fogják fel, hanem a megnyilatkozás összetevőjeként [Szerebrennyikov 1986: 90–1, 127]. – A morfológia és a szintaxis összefüggéseinek ismeretében is – az utóbbi időkben is – általában külön komponens a grammatikákban a két részterület.)

A Sever Pop által írt román nyelvtan is (1948, 1965) a hagyományos hármas felosztást követi: a morfológia cím alatt szófajonként ismerteti a toldalékolást, de a szintaxisban is jönnek elő szófaji kérdések (a szintaktikai kategóriák mint szám, személy, nem, eset stb.); azokról a szófajokról is szól, amelyeknek szintaktikai szerepük van, mint például névmás, névelő, előjáró, kötőszó.

A sok francia grammatika közül például a Brunot-féle (1966) nyelvtörténet olyan felépítésű, mint az előbb említett román. Külső és belső nyelvtörténetet egyaránt felölel a Picoche–Marchello–Nizia által készített (1989) nyelvtörténet is. A belső nyelvtörténet fonetika – morfológia – szintaxis – lexika szerkezetű. A könyv (jellegéből adódóan) nem ad teljes szófaj történetet, de a morfológiában a ragozási táblázatok a szófajokhoz kötődnek; a nem toldalékolható szófajok közül az adverbiumokról és a prepozíciókról beszél.

A szláv grammatikák nagy része is a szófajokra építi a morfológiát, azaz a morfológiai fejezet a szófajok szerint tagolódik, és az egyes szófajokon belül sorjáznak a ragozások (lásd például orosz nyelvtan: Scserba 1924, 1983; Vinogradov 1947, 1972; Borkovszkij–Kuznyecov 1963, Kiparsky 1967, Dombrovsky 1969, Ivanov 1983; cseh nyelvtan: Lamprecht–Slosar–Bauer 1986; szlovák: Stanislav 1967; bolgár: Mladenov 1979; lengyel: Klemensiewicz 1974, Rospond 1979, Długosz–Kurczabiwa–Dubisz 1993). Az orosz, illetve szláv szófajelméleti irodalom gazdag, nagy hagyományokra tekinthet vissza, de részletezésére nincs módom.

A sok német, angol és egyéb grammatika változatos megoldásaira nem térek ki.

De két, földrajzilag távoli nyelv leírását megemlítem. – Az úgynevezett **paleoszibériai** vagy paleoázsiai szuffixáló és prefixáló korják nyelv is gazdag morfológiával rendelkezik, ezért a szófaj és a toldalékolás kérdésének leírása itt is összekapcsolódik, de ide vonódik a morfoszintaktikai jellemzők bemutatása is (Zsukova 1987). – Ha az uráli nyelvekhez hasonlóan agglutináló kazáni-

tatár grammatikát nézem, ott is hangtan, alaktan, mondattan a szerkezet, a szófajok ügye pedig az alaktanban van, szintén úgy, hogy az alaktan a szófajok szerint épül fel (Szentkatolnai 1877).

A több nyelv leírását tartalmazó kötetek közül ilyen szerkezetű a sok **afrikai** nyelvet bemutató Jean Perrot által szerkesztett kötet is (Perrot 1981), bár ez – a nyelvek sokfélesége miatt – változatosabb felépítésű nyelvreírásokat tartalmaz. Például a wolof nyelvről Sauvageot ír: a grammatikai szerkezet leírásán belül szófajonként ismerteti a ragozásokat, szóalkotásmódokat, majd a mondat jellemzőit (33–51). Az Oswin Köhler által készített nyelvreírás (a kxoe nyelvről) – a fonológia után – a szóosztályok és kategóriák (571–98) között beszél a szófajokról és arról, hogy az egyes szintaktikai kategóriákat (mint nem, szám, eset, mód stb.) milyen toldalékok fejezik ki. A harmadik nagy fejezet a szintaktikai struktúrákat írja le (mint például: mondatrészek, mondatfajták, szórend stb.).

A Vászolyi Erik által írt, Ausztrália bennszülött nyelveit bemutató kötet (Vászolyi 2003) szerkezete sem tér el nagyon az európai nyelvekéitől, mivel az **ausztráliai** nyelvek (is) főleg szuffixálók és prefixálók. Leírásuk szerkezete: 1. fonológia, 2. alaktani és mondattani jellemzők: ezek szófajok szerint vannak felsorolva, a szófajokon belül pedig a tövek, toldalékok kérdései; 3. végül a szókincs (l. még Dixon ed. 1976: ausztráliai nyelvek).

A Fodor István által szerkesztett *A világ nyelveiben* (Fodor főszerk. 1999) szereplő szócikkek is lényegében hasonló sémát követnek: 1. hangrendszer, 2. alaktani és 3. mondattani jellegzetességek, 4. szókincs (bevezetés X.). A flektáló és agglutináló nyelvek leírásaiban itt is az alaktan a szófajok szerint épül fel, s az egyes szófajokon belül található a ragozások (általában csak a ragozható szófajokról van szó, így a szófaji rendszerről nem kapunk teljes képet). Az izoláló típusú kínai (stb.) nyelv szócikke más szerkezetű: lényegében nincs toldalékolás, alakilag nem különböztethetők meg a szófajok stb. (l. még pl. Dragunov 1983).

A Comrie által szerkesztett *The World's major Languages* (Comrie ed. 1990) kb. 20–30 oldalas nyelvreírásokat tartalmaz, lényegében az eddig látott szerkezetben. E leírások hosszabb elemzést igényelnének.

Végül említsük meg, hogy több hasonló felépítésű és szemléletű **magyar** nyelvtan, illetve morfológia is született. A régebbiek közül például Robert Hallé (1944, 1979), újabban Kornai Andrásé (1994), vagy Abondoloé (1997: a magyarról szóló részt a szerkesztő írta: 428–56).

Ha megkorlátozásokkal és eltérő megoldásokkal is, de lényegében ide sorolható a Strukturális magyar nyelvtan (Kiefer szerk. 1992, 2000) és a Magyar grammatika (Keszler szerk. 2000) is. – A Strukturális nyelvtan szótár, szintaxis, fonológia, szemantika és morfológia komponenseket különít el, ugyanakkor egyes komponensek érintkezéseit, kapcsolódásait is bemutatja. A szavak, szófajok jellemzőiről lényegében a morfológia kötetben beszél, de sok más helyen is előkerül a szófaji kérdés vagy mint rendező elv, vagy mint olyan jelenség, amely morfológiai, illetve szintaktikai viselkedés meghatározója, befolyásolója. – A Magyar grammatika együtt tárgyalja a szófajokat a morfológiával, de más módon, mint a StrNyt. és a többi, említett nyelvtan. A grammatikai rendszert a nyelvi szintek szerint írja le: e szintek között szerepel a szófajtan is. Az alaktan című fejezetben e komponensnek csak az általános kérdéseiről van szó (az alaktan tárgya, alapfogalmai, a morfémák osztályozása, jellemzése, morfológiai szerkezetek). Utána következik a szófajtan: a szófajok általános jellemzése után az egyes szóosztályok morfológiája (tótani problémák és toldalékolás), majd szófaji határkérdések, illetve a tárgyalt szófajnak más szófajokkal való kapcsolatai következnek. Később a szintagmatában és a mondattanban is sokszor előjön a szintaktikai kategóriák szófaji meghatározottsága.

3.2. Az eddigi nyelvreírásoknak az volt a fő jellemzőjük, hogy együtt tárgyalták a szófaji és a morfológiai kérdéseket, vagyis a szófajok (és tulajdonságaik) a morfológia (esetenként a morfofonológia vagy a morfoszintaxis) főcím alatt szerepeltek. (Persze – mint már utaltam rá – a szófajok mondatbeli viselkedése a szintaxisban is előkerült.)

Most néhány olyan grammatikára vetünk egy-egy pillantást, amelyekben a szófajiság kérdése a **szintaxisban** szerepel, majd néhány olyanra, amelyben a grammatika több helyén, több fejezetében

is előkerül – néha nagyon szétszórva – a szófaji kérdés, illetve amelyben szinte egyáltalán nem, vagy csak érintőlegesen jön elő. Végül annak lehetőségéről és előnyeiről beszélek, hogy a szófajtán, illetve a szófajttörténet önálló fejezet is lehet a grammatikában.

Már utaltam rá, hogy a szófaji problematika a szintaxist is áthatja, akárhogyan fogjuk is fel ezt a tudományágat. Ha a mondattan a **szóból** szerkesztés (és egyebek) tudománya (szóból akár szintagma, akár egyszerű vagy összetett mondat, akár szöveg szerkesztésére gondolunk), akkor is szükséges a szó grammatikai jelentésének, szófajának a vizsgálata (vö. Comrie 178–9, in: Vogel–Comrie ed. 2000).

Akkor is szükség van a szófaji szempont érvényesítésére, ha azt vizsgálom, hogy valamely szó, szóalak milyen mondatbeli pozíciót, illetve pozíciókat tölthet be, és akkor is, ha a mondatban, illetve szövegben megjelenő szóelőfordulást, illetőleg ezek csoportját jellemezni akarom. Arra a kérdésre is válaszolni kell, hogy mi az összefüggés a szavak lexikai-grammatikai osztályai (más terminológiával: a szintaktikai kategóriák, azaz a szófajok) és a mondatban betöltött szintaktikai funkciók (más kifejezéssel: grammatikai relációk, azaz mondatrészek között; vö. Croft 1991). Van olyan felfogás, amely a kettőt azonosítja, eszerint a szófajok (szóosztályok, kategóriák) száma megegyezik a lehetséges szintaktikai funkciók számával (az osztályok mutatója pedig egyúttal szintaktikai jel is; a szófajok rendszere azonban – a nyelvek többségében – nem szimmetrikus a szintaktikai funkciók rendszerével: Szerebrennyikov 1986: 160).

Több nyelvtan a grammatikai kategóriákból indul ki, és azt vizsgálja, milyen szófajú szó milyen morfológiai felszereltséggel képes ezeket kifejezni (pl. Dixon ed. 1976: *Grammatical Categories in Australian Languages*; e kötet sok ausztráliai nyelvet ír le lényegében egységes elvek alapján, l. pl. Vászolyi a wunambal nyelvet: 282–5).

A szintaxisközpontú nyelvleírásokban, tipológiai munkákban sokszor tehát a szófajok ügye is a szintaxisba kerül. Ez többféleképpen is megvalósulhat: például úgy, hogy a grammatikai eszközök (szavak, toldalékok stb.) milyen mondatbeli szerepet tölthetnek be, vagy a mondatból kiindulva: a mondatnani kategóriákat milyen eszközök fejezik ki (pl. Balogh 1986: 44; Dezső 1976: 300–5).

Egyes grammatikákban a mondattan épül fel a szófajok szerint; például Papp István finn nyelvtana (Papp 1956), Ingerid Dalnak a német nyelvről írt szintaxisa (Dal 1966), Lewis török grammatikája (Lewis 1967, 1975), – vagy a mondatrészek (szókapcsolatok) fejezet írja le, hogy milyen szófajok milyen grammatikai formában töltik be az adott mondatrész szerepét (pl. Tyerescsenko [1973] a szamojéd nyelvekről; a nem mondatrész értékű szófajokról ilyenkor nincs szó, csak azokról, amelyek szintagma alkotásában részt vesznek).

Más nyelvtanokban a szintaxison belül önálló szófajtnai fejezet oldja fel (és talán meg) a problémát. Ezzel találkozunk T. Givón *Syntax* című könyvében (1984: 47–84), a T. Shopen által szerkesztett háromkötetes könyv legelső fejezetében (P. Schachter tollából: 1985: 3–61), a Dürer–Schlobinski-féle deskriptív nyelvészeti bevezetőben (1990) stb.

3.3. A szófajok leírásával a **lexikológián** belül is találkozhatunk (pl. Cigankin 1983), de ilyen tárgyalás esetén sem nélkülözhetik a grammatika egyéb fejezetei.

3.4. Sok grammatikában **több helyen is** előjön a szófaj kérdése. A jelenséget már említettem azokkal a nyelvtanokkal kapcsolatban, amelyekben elsősorban a morfológia része a szófajtnak. De a több helyen való tárgyalás amazokhoz képest még hangsúlyosabb is lehet: például Keresztes László manysi nyelvleírásában (az Abondolo szerkesztette kötetben [1997], mégpedig a morfofonológiában és a szintaxisban), egyes spanyol és holland nyelvtanokban, (pl. Alcina ed. 1991, Zavaleta 1997). A Van der Wal-féle holland nyelvtörténet (Wal 1999), egyetemi tankönyv igen körültekintően jár el: külön fejezeteket szentel a fonológiai, morfológiai, lexikális és szemantikai változásoknak, de később, a könyv szerkezetére nézve nem ragaszkodik ehhez a felosztáshoz, hanem sokkal inkább a szófajok szerinti, egyes szófajokhoz tartozó speciális változásokat, jelenségeket mutatja be (így világosan kiderül, hogy milyen fontos szerepet játszanak egyes szófajok abban, hogy a nyelvi vál-

tozás folyamán a nyelv típusa a szintetikusról az analitikus felé halad [erősen gyarapodik például az adverbiumok, kötőszók, elöljárók osztálya]; ennek megfelelően a morfológiai fejezet viszonylag sovány) stb., stb.

Részben hasonló jellegű, mégis minden más grammatikától eltérő a Comrie és Smits által szerkesztett bő kérdőívszerű vázlat (1977) alapján írt magyar grammatika, Kenesei-Vágó-Fenyvesi munkája (1998). Ez a nyelvtan a két szerkesztő felfogását tükrözi a szintaxis, a morfológia stb. tárgyról, anyagának elrendezéséről. Szófajokról szóló rész, illetőleg egyes szófajokkal kapcsolatos megjegyzések a szintaxisban és a morfológiában, az inflexióval és a szóalkotással kapcsolatban is vannak. Ez a séma lehetővé teszi különböző nyelvek hasonló szerkezetben való leírását, s így összehasonlítását, összevetését, az univerzálék kutatását. – Nyelvi leírást előíró séma alapján születtek a Jarceva által szerkesztett *A világ nyelvei* (Jarceva szerk. 1993). Ebben Majtyinszkaja írta a magyar nyelvről szóló részt (256–79): érdekesen, a morfológián és a szintaxison belül is több helyen, több szempontból jellemzi szófajainkat (még a szófaji határkérdésekről is szól).

3.5. Más nyelvtanokban az eddigiekhez képest is még több helyen, erősen szétszórtnan (funkcióiknak megfelelően) bukkannak fel szófaji kérdések. Jól illusztrálja ezt például Theodora Bynon a strukturalista modell bemutatásakor (1997: 95–102). Matthews morfológiája (1974) és szintaxisa (1981) külön mélyreható elemzést igényelne. Csak utalásszerűen: a morfológiát a szóstruktúra elméletének tartja, foglalkozik a szó és a morféma definíciójával, jellemzésével, a szavak toldalékolásával. A szó három ismert jelentése (fogalma) közül a 'lexéma' jelentésű szóról azt állapítja meg, hogy tulajdonságai leginkább a szintaktikai osztályozásban (pl. ige) és a jelentésben nyilvánulnak meg. A szintaxisban is sokszor szóba jönnek különféle szófajok, főleg az úgynevezett „szó alapú szintaxisban” (szemben a „morféma alapú szintaxissal”), amiről azt mondja, hogy „ez [mármint a szó alapú] természetesebb” (58). S arra is utal, hogy a kétféle szint, a kétféle leírás leginkább az adott nyelvtől, nyelvtípustól függ.

3.6. Vannak nyelvtanok, amelyek szinte teljesen **elhanyagolják** a szófajok kérdését (például Charles Bruneau francia nyelvtörténete, 1969; jellege, célja az, hogy nyelvtörténet legyen és nem történeti nyelvtan, hogy nyelvtörténeti korszakok szerint mutassa be a nyelvet történeti háttérrel).

3.7. Létezik a másik véglet is, olyan nyelvleírás, amelynek főhőse a szófaj. Ilyen például Kukenheim francia történeti nyelvtana (1967). Itt az egész **grammatika fő fejezetei a szófajok**; ezen belül tárgyalja a morfológiai és a szintaktikai kérdéseket, mondván, hogy a „szófajban” az alak (forma) és a funkció együttesen tárgyalható. Hasonló, csak még átfogóbb Weinrich munkája, a szófajok szerint felépülő szöveggrammatika (1993). A magyar munkák közül Hadrovics László funkcionális mondattana (1969) alkalmaz újszerű komplex eljárást: mondattani vizsgálata a szófajok jelentésvizsgálataira épül.

4. Összefoglalva az eddig tárgyalt grammatikaszerkezeti megoldásokat, a következőket mondhatjuk: 1) vagy a morfológia kebelezi be a szófajtant, vagy fordítva: a szófajtant a morfológiát (ez a leggyakoribb); 2) a szófajtant lehet a szintaxis része: a) azon belül önálló fejezetként, vagy b) a szintaktikai kategóriák, mondattani szerkezetek szerint szólva róluk; 3) nincs külön szófajtant, hanem a szófajok kérdései a nyelvtanban sok helyen, szétszórtnan is előjöhethetnek; 4) de a szófaji fejezetekbe, a szófajok **alá** is lehet rendezni az egész grammatikát, sőt a szövegtant is.

5. Legvégül arról a megoldásról szeretnék beszélni, röviden, amely a grammatikai leírás több fejezete közé, **önálló komponensként** iktatja be a szófajtant, illetve a szófaj történetet. Kulcskérdés ennek tartalma és a fejezetnek a többihez való viszonya. Röviden az ilyen tárgyalási mód előnyei mellett szeretnék érvelni.

Először a hátrányáról. A szófajtan külön tárgyalásának az feltétlenül ellene mond, hogy így bizonyos ismétlések elkerülhetetlenek lennének, de láttuk, hogy ez a mostani szerkezeti megoldásokra is érvényes. – Néhány ilyen kísérletre utalok. A régebbiek közül: így mutatja be Majsev a komi nyelv grammatikáját (1940); újabban tanulságos Kaplan (1989) angol grammatikájának szerkezete: szófajok szerint tekinti át a morfológiát, aztán önálló szófaji fejezet is következik. Smedts-Belle (1993) holland nyelvészeti kézikönyvében is van külön morfológiafejezet (amely a morfológia általános kérdéseit tárgyalja), aztán külön szófajtan, a szófajba sorolás elméleti és gyakorlati kérdéseivel, mint például: a szófajok jellemzői, a szófajok belső rendszere, osztályozási problémák, milyen helyzetben fordulhatnak elő, és milyen szerepet tölthetnek be a mondatban az adott szócsoporthoz stb.; stb.

Az önálló szófajtant a morfológia és a szintaxis (ezen belül szószerkezettan és mondattan) között ('inter') helyezném el. Fő tartalma az adott nyelv szófajainak általános jellemzése, problematikája lenne, aztán az egyes szófajok sajátos kérdései. De mivel a „jellemzés”, a „problematika”, a „sajátos kérdések” lényege morfológiai, szintaktikai és szemantikai jellegű, ezekre a kérdésekre is ki kell térni, de, azt gondolom, hogy az utalások módszerének bölcs alkalmazásával.

A szófajtan együttes tárgyalását még fontosabbnak és gyümölcsözőbbnek tartom egy nyelv-**történeti** munkában. Ezt a szerkezetet választottuk az új *Magyar nyelvtörténet* című egyetemi tankönyvben (Kiss-Pusztai szerk. 2003). A szófajtörténeti fejezet részletes ismertetésére most nincs idő (meg szükség se), csak röviden utalok néhány kérdésre.

A szófajok együttes tárgyalása lehetővé tette a köztük lévő összefüggések feltárását: például a főnév és a melléknév, a melléknévi igenév és a melléknév, a főnév és a határozószó, a határozószó és a többi viszonyzó történeti kapcsolatait. Nem véletlen, hogy a mondatban éppen azoknak a szavaknak (szóelőfordulásoknak) a minősítése okoz, illetve okozhat gondot, amelyek történetileg összefüggenek egymással, egyik a másikból keletkezett. Az *együtt* például eredetileg csak határozószó volt, abból lett – határozói értelmezős szerkezetben – névutó (*valamivel együtt*), igei bővítményként pedig igekező (*együttműködik*). Ez a szófaji változás ebben (és még sok-sok más esetben) – lexikai szinten – többszófajúságot eredményezett, a konkrét mondatban betöltött szerepe azonban ma is lehet problematikus. -- Csak a szófajok együttes tárgyalása teszi lehetővé a többszófajúvá válás folyamatának, szintaktikai, szemantikai hátterének megismerését is. Így tudjuk feltárni az egyes szófaji kategóriák változását is, hiszen az is mindig összefügg a többiével (vagy legalábbis egyik-másik más szófajával). Így világosodnak meg (a történeti anyag mennyiségétől és jellegétől is függően) a tárgyalt szófajoknak más szófajokkal való kapcsolatai. Kiderül, hogy melyik nyelvtörténeti korban melyik szófaj állománya és használati köre szűkül, vagy bővül, miért és milyen módon. Így kapunk képet tehát az egész szófaji rendszer változásáról is, arról, hogy mikor milyen új szófajok, szófaji alcsoportok keletkeztek, illetve szorultak vissza. Az is világosan elénk tárul, hogy egyes szófaji változások hogyan befolyásolják a különféle grammatikai kategóriák kifejezési lehetőségeit (például hogyan módosítja a névelők kialakulása a határozottság kategóriájának kifejezését, az igekezők keletkezése [illetőleg állományuk és használati körük bővülése] az aspektus, a módosítószók, a partikulák a modalitás kifejezési módjait stb.).

Ilyen tárgyalási szerkezetben színes képet tudunk adni a nyelv története folyamán zajló különféle lexikalizációs és grammatikalizációs folyamatokról, és bizonyos tipológiai jellegű változásokról is.

IRODALOM

- Abondolo Daniel (Ed.) 1997. *The Uralic Languages*. Routledge, London and New York.
- Ágoston Mihály 1993. *A magyar halmaznevek. Kategóriájuk. Helyük a melléknevek osztályában a szófaji rendszerben. Belső rendszerük*. Forum Könyvkiadó, Novi Sad.
- Antal László (szerk.) 1981. *Modern nyelvelméleti szöveggyűjtemény. I.* Budapest.
- Austerlitz 1992. *Nyelvek és kultúrák Euráziában*. Válogatta, szerkesztette, fordította: Simoncsics Péter. Tankönyvkiadó, Budapest.

- Balogh Dezső 1986. A szófaji érték. *NyIrK.* 30: 43–7.
- Bañcerowski Janus 1999. A kognitív nyelvészet alapelvei. *Nyr.* 123: 78–87.
- Bereczki Gábor 1990. *Chrestomathia Ceremissica*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Bereczki Gábor 2000. *Bevezetés a balti finn nyelvészetbe*. Universitas Kiadó, Budapest.
- Bereczki Gábor 2002. *A cseremisz nyelv történeti alaklata*. Studies in Linguistics of the Volga-Region. University of Debrecen Supplementum 1. Debrecen.
- Berrár Jolán 1982. Próbák és problémák a mai magyar nyelv tankönyv új kiadásához. – A szófajok. *Nyelvtudományi Dolgozatok* 33. sz. 7–32.
- Borkovszkij–Kuznyecov 1963. В. И. Борковский–П. С. Кузнецов: *Историческая грамматика русского языка*. Москва.
- Bruneau, Charles 1969. *La petite histoire de la langue française I–II*.
- Brunot, Ferdinand 1966. *Historie de la langue française des origines à nos jours*. Librairie Armand Colin, Paris.
- Bußmann, Hadumod 1990. *Lexikon der Sprachwissenschaft*. 2., völlig neu bearbeitete Auflage. 2002. 3., aktualisierte und erweiterte Auflage, Stuttgart, Kröner Verlag.
- Bynon, Theodora 1997 (1983). *Történeti nyelvészet*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Cigankin 1983. Д. В. Цыганкин: *Лексикология современных молдовских языков*. Саранск.
- Comrie, Bernard–Smith, Norval 1977. *Lingua Descriptive Studies: Questionnaire*. In: *Lingua*, vol. 42: 1–71.
- Comrie, Bernard ed. 1990. *The World's major Languages*. Oxford University Press, New York, Oxford.
- Croft, William 1991. *Syntactic Categories and Grammatical Relations*. The University of Chicago Press, Chicago and London.
- Csúcs László 1990. *Chrestomathia Votiacica*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Crystal, David 1998. *A nyelv enciklopédiája*. Osiris, Budapest.
- Dal, Ingerid 1966. *Kurze deutsche Syntax auf historischer grundlage*. 5., verbesserte Auflage. Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
- Dezső László 1976. A nyelvtudomány elméleti alapjai és a mondattan. *NyK.* 78: 300–5.
- Dixon, R. M. W. ed. 1976. *Grammatical Categories in Australian Languages*. Linguistic Series No. 22. Australian Institute of Aboriginal Studies Canberra, Humanities Press Inc., New Jersey U.S.A.
- Dombrovsky József 1969. *Историческая грамматика русского языка*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Dragunov A. A. A mai kínai nyelv szófajainak rendszere. In: Dezső László és J. Sz. Maszlov (szerk.): *Orosz és szovjet általános nyelvészet. Szöveggyűjtemény*. Tankönyvkiadó, Budapest, 256–63.
- Duden 1998. *Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*. 6., neu bearbeitete Auflage. Duden Band 4. Dudenverlag, Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich.
- Dürr, Michael–Schlobinski, Peter 1990. *Einführung in die deskriptive Linguistik*. Westdeutscher Verlag GmbH (WV studium Band 163), Opladen.
- Esbozo de una Nueva Gramática de la Lengua Española* 1989¹². Real Academia Española, Madrid.
- Fodor István (főszerk.) 1999. *A világ nyelvei*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Fogarasi Miklós 1984. *Grammatica italiana del Novecento*. 2., átdolgozott kiadás, Bulzoni Editore.
- Givón, T. 1984. *Syntax. A funktional-typological Introduction*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.
- Glück, Helmut (Hrsg.) 1993. *Metzler Lexikon Sprache*. Verlag J. B. Metzler. Stuttgart, Weimar.
- Hadrovics László 1969. *A funkcionális magyar mondattan alapjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Hajdú Péter 1968. *Chrestomathia Samoiedica*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Hall, Robert 1944, 1979. *Hungarian Grammar*. Supplement to Language. Journal of the Linguistic Society of America. 1944; Kraus Reprint CO. Millwood, N.Y. 1979.
- Herman József 2003. *Vulgáris latin. Az újlatin nyelvek kialakulásának útja*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához XXI. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Honti László 1984. *Chrestomathia Ostiacica*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Horálek, Karel 1967. *Bevezetés a szláv nyelvtudományba*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Hutterer Miklós 1970. *Bevezetés a germanisztikába*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Hutterer Miklós 1986. *A germán nyelvek*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ivanov 1983. В. В. Иванов: *Историческая грамматика русского языка*. Москва.
- Jarceva (főszerk.) 1993. В. Н. Ярцева, *Языки мира. Уральские языки*. Российская Академия Наук. «Наука» Москва.

- Kenesei, István–Vago, Robert M.–Fenyvesi, Anna 1998. *Hungarian. Descriptive Grammars*. Series Editor: Bernard Comrie. Routledge, London and New York.
- Keresztes László 1990. *Chrestomathia Morduinica*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kiefer Ferenc 1992. *Strukturális magyar nyelvtan. 1. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kiefer Ferenc 1993. A szó. In: Sz. Bakró-Nagy Marianne, Szij Enikő (szerk.): *Hajdú Péter 70 éves*. MTA Nyelvtudományi Intézet. Linguistica Series A Studia et Dissertationes, 15. Budapest. 171–8.
- Kiefer Ferenc 2000. *Strukturális magyar nyelvtan. 2. Morfológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kiparsky, Valentin 1967. *Russische historische Grammatik*. Band II. Heidelberg. *Die Entwicklung des Formensystems*. [Band I. 1963. Die Entwicklung des Lautsystems; Band III. 1975. Die Entwicklung des Wortschatzes.]
- Kiss Jenő–Pusztai Ferenc szerk. 2003. *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Klemensiewicz, Z. 1974. *Historia języka polskiego*. Warszawa.
- Kornai András 1994. *On Hungarian Morphology*. Magyar Tudományos Akadémia, Nyelvtudományi Intézet, Linguistica series A, Studia et Dissertationes, 14.
- Kukenheim, L. 1967. *Grammaire historique de la Langue française*. Les Parties du discours. Universitaire Pers, Leiden.
- Laczkó Krisztina 1995. Szófaj és szófaji érték. Problémafelvetés. In: Laczkó Krisztina (szerk.): *Emlékkönyv Szathmári István hetvenedik születésnapjára*. ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Budapest, 258–67.
- Lakó György 1986. *Chrestomathia Lapponica*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Lamprecht–Slosar–Bauer 1986. *Historická mluvnice cestiny*. Státní Pedagogické Nakladatelství, Praha.
- Lehmann, Winfred 1993. *Theoretical Bases of Indo-European Linguistics*. Routledge, London and New York.
- Lengyel Klára 1996. Van a magyarban összetett jelző! *Nyr.* 120: 195–209.
- Lewis, G. L. 1967, 1975. *Turkish Grammar*. At the Clarendon Press, Oxford.
- Linke, Angelika–Nussbaumer, Markus–Portmann, Paul R. 1996 [1991]. *Studienbuch Linguistik*. 3., unveränderte Auflage. Reihe Germanistische Linguistik 121. Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
- Lotz János 1976. *Szonettkoszorú a nyelvről*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Majsev 1940. Майшев И. И.: *Грамматика коми языка*. Коми Государственное Издательство. Сыктывкар.
- Majtyinszkaja 1955. К. Е. Майтинская, *Венгерский язык. Введение. Фонетика. Морфология*. Изд. Академии Наук СССР. Москва.
- Majtyinszkaja 1993. К. Е. Майтинская, *Венгерский язык*. In: Jarceva (főszerk.) 1993: 256–79.
- Máté Jakab 1997. *A 19. századi nyelvtudomány rövid története*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Máté Jakab 1998. *A 20. századi nyelvtudomány történetének főbb elméletei és irányzatai*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Máté Jakab 2003. *A nyelvtudomány (vázlatos) története az ókortól a 19. század elejéig*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Matthews, P. H. 1974. *Morphology. An Introduction to the Theory of Word-structure*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Matthews, P. H. 1981. *Syntax*. Cambridge University Press. Cambridge, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney.
- Mayvald József–VayerLajos–Mészáros Ede 1987¹². *Görög nyelvtan*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Melcsuk 1997. Мельчук И. А. *Курс общей морфологии*. Том 1. Введение и Часть первая: Слово. Москва.
- Mladenov 1979. С. Младенов: *История на българския език*. София.
- Papp István 1956. *Finn nyelvtan*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Penny, Ralph 1991. *Gramática Histórica del Español*. Barcelona.
- Perrot 1981. *Les Langues dans le monde ancien et moderne. Les Langues de l'Afrique Subsaharienne*. Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris.
- Picoche, Jacqueline–Marchello-Nizia, Christiane 1989. *Histoire de la langue française*. Édition Nathan, Paris.
- Quilis, Antonio–Esgueva, Manuel–Gutiérrez, M. Luz–Ruiz-Va, Pilar 1993⁵. *Lengua Española*.
- Rédei Károly 1978. *Chrestomathia Syrjaenica*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Rospond, S. 1979. *Gramatyka historyczna języka polskiego*. Warszawa.
- Saussure, Ferdinand 1967. *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Ford.: B. Lőrinczy Éva, Gondolat Kiadó, Budapest.
- Scserba, L. V. 1983. [1924] Szófajok az orosz nyelvben. In: Dezső László és J. Sz. Maszlov (szerk.): *Orosz és szovjet általános nyelvészet. Szöveggyűjtemény*. Tankönyvkiadó, Budapest, 186–209.

- Sever Pop 1948, 1965. *Grammaire Roumaine*. Berne.
- Shopen, Timothy ed. 1985. *Language typology and syntactic description*. Cambridge University Press. Cambridge, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney.
- Sihler, Andrew L. 1995. *New comparative grammar of Greek and Latin*. New York.
- Sinor D. (Ed.) 1988. *The Uralic Languages: Description, History and Foreign influences*. Handbuch der Orientalistic 8/1, Brill, Leiden.
- Smedts, Willy–Van Belle, Willam 1993. *Taalboek Nederlands*. De Nederlandsche Boekhandel Uitgeverij Pelkmans. Kapellen.
- Stanislav, Ján 1967. *Dejiny slovenského jazyka*, I–II. časť, Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, Bratislava.
- Szentkatolnai 1877. *Kazáni-tatár szövegek és fordítás*. Gyűjtötte és fordította Szentkatolnai Bálint Gábor. Budapest, 1875; 3. füzet: *Kazáni-tatár nyelvtan*. Budapest, 1877.
- Svedova 1974. Н. Ю. Шведова: *Грамматическое описание славянских языков*. Изд. Наука, Москва.
- Szerebrennyikov 1963. Серебренников Б. А. *Историческая морфология пермских языков*. Изд. Академии Наук СССР, Москва.
- Szerebrennyikov B. A. 1986 [1973]. *Általános nyelvészet. A nyelv belső struktúrája és a nyelvészeti kutatás módszerei*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szilágyi N. Sándor 1978. *Világunk, a nyelv*. Kriterion Kiadó, Bukarest.
- Tamás Lajos 1978. *Bevezetés az összehasonlító neolatin nyelvtudományba*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Tegyey Imre–Vekerdy József 1968. *A latin nyelv története*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Tyerescsenko 1973. Н. М. Терещенко, *Синтаксис самодийских языков*. Наука, Ленинград.
- Tyerescsenko 1979. Н. М. Терещенко, *Нганасанский язык*. Наука, Ленинград.
- Vászolyi Erik 2003. *Ausztrália bennszülött nyelvei*. Kultúrák Keresztútján. L'Harmattan, Budapest.
- Vinogradov (főszerk.) 1966. В. В. Виноградов: *Языки народов СССР*. Москва.
- Vinogradov 1972. [1947] В. В. Виноградов: *Русский язык /грамматическое учение о слове/*. Москва.
- Vogel, Petra M.–Comrie, Bernard ed. 2000. *Approaches to the Typology of Word Classes*. Mouton de Gruyter, Berlin–New York.
- Wagner-Nagy Beáta (szerk.) 2002. *Chrestomathia Nganasanica. Studia uralo-altaica*. Supplementum 10. SZTE Finnugor Tanszék, MTA Nyelvtudományi Intézet. Szeged, Budapest.
- Weinrich, Harald 1993. *Textgrammatik der deutschen Sprache*. Dudenverlag Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich.
- Zsukova 1987. А. Н. Жукова: *Корякский язык*. «Просвещение». Ленинград.

Mátai Mária

SUMMARY

D. Mátai, Mária

Parts of speech in grammar

The paper surveys the role and localisation of words and word classes in earlier and more recent descriptive and historical grammars of various languages. Where and how word classes are discussed in the individual grammars reflects, of course, their role in sentence or text formation. The paper also investigates the background of the issue of word classes being discussed within morphology, or as a chapter of syntax, discusses cases where there is no separate chapter on (the history of) parts of speech in a given grammar, but rather these issues occur scattered in various places, and finally: the advantages of a unified and concentrated discussion of word classes as a separate chapter of grammar.